

Өмірзақов С.Д.*

филолог. ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

НҰРАЛЫ НЫСАНБАЙҰЛЫНЫҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ ТЫҢ ДЕРЕКТЕР

Автор корреспондент: sattar.kazgurt@mail.ru

Түйін: Мақалада қазақтың Оңтүстік өлкесінде әдеби мектебін қалыптастырған атақты ақын – Нұралы Нысанбайұлының өмірі мен шығармашылық қызметіне тұңғыш рет ғылыми талдаулар жасалынып, өмірі мен әдеби қызметіне сараптама жасалынды. Осы күнге дейін айтылып келген, әлі нүктесі қойылмаған ақынның туылған күні мен әсіресе, қайтыс болған жылы туралы 1930 жылдарға дейін хатқа түскен, «Қазығұрт» ғылыми-зерттеу орталығында қолжазбалар қорында сақталған деректерді негізге ала отырып, дәлелдеп шықтық. Ақынның кейін табылған 32 діни термесі мен 47 дастаны тұңғыш рет оқырманға жол тартты. Халықтың ықыдасына бөленді. Нұралы Нысанбайұлының ақындық мектебінің қалыптасуы Майлықожа, Майкөт, Мықан, Шәді секілді ақындардан бағыт-бағдар алғандығы да кейінгі табылған қолжазба деректерден мағлұм болды. Нұралы өзі тәлім алған Мұғалтай, Италмас секілді ақындардан үйренген үлгісі де нағыз ақындыққа бет қойған кезінде болған. Нұралы ақынның басқа ақындардан ерекшелігі хәм артықшылығы дастан жанрында жарқырай көрінгендігі дәлелденді.

Кілттік сөздер: Нұралы ақын, өмірбаяны, шығармашылығы, Қазығұрт-Қаратау аймақтық әдебиет мектебі, діни термелер, дастандары, шәкірттері, кітаптары, ақындық дәстүр, ақындық мұрасы.

Бұрынғы Сыр бойы мен Оңтүстік өлкесіне, Арқа өңіріне де кеңінен танымал ақын, Оңтүстікте өзіндік әдеби мектеп қалыптастырған Нұралы Нысанбайұлы 1857 жылы қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысы Бәйдібек ауданына қарасты Боралдай ауылында (кеңес дәуірі тұсындағы «Социалистік қоғам» колхозында) туылған. Руы – Дулаттың Шымыр аталығынан, оның ішінде – Шоқай.

Талша қызбен айтысында шыққан тегін:

Атамыз халыққа мәлім Тілеміс мырза,

Көктем Тау, жайлайды екен күзде Сырға.

Себебі Жиен Шоқай демегінің,

Туған соң қойған екен Жиенқұмда, – деп дәлелдеп көрсетеді.

Әдебиет тарихының заңдылығына сәйкес ең алдымен ақынның өмірбаянын жазуда туылған жылы мен қайтыс болған жылын анықтап алмақ керек. Ә.Оспанұлы «Қаратау атырабының ақындары» монографиясында: «Нұралы ақынның туған жері бұрынғы Арыс ауданының «Октябрь» колхозындағы Көктөбе аталатын ауыл. ...Ақынның туылған жылына келетін болсақ, оны дәл анықтап алуға мүмкіндік толық. Бұлай дейтініміз, Нұралының ел арасына ерекше кең таралған дастандарының бірі «Жетім Құбылда» өзінің жас шамасы жайында: «Мың тоғыз жүз жетіде, Елу жасқа шығамын», – деп келетін жолдар бар. Бұл – бұлтертпас шындық. Сонда ақын 1857 жылы туылған болады. Шығармаларының кіріспесінде, әсіресе дастандарын бастарда өзін «Молда Нұралы» деп таныстырғанымен ол ел түсінігіндегі молдалықты кәсіп етпеген. Қайта, ақынның өзі де, оның айналасы да бұл сөзді «оқыған адам» мағынасында қолданып жүрген. Нұралы туындыларын, әсіресе «Сауда ишан» дастанын жатқа білетін, көпшілік арасында іркілмей айтып жүретін ақын-жыршылар ақынның туылған, өлген жылдары жайында әр қилы пайымдаулар айтады. Бірақ, қалай дегенмен де олардың беретін мәліметтері бір-бірінен оншама алшақ кетпейді. Мәселен, «Сауда ишанды» айтушылардың бірі Бөген ауданының Сыпатаев атындағы совхозында тұратын Керімбай ақсақал Нұралының дүние салған жылы кәмпеске кезеңі – 1929 жыл дегенді айтады. Ал, халық ақыны, Шаян аудандық мәдениет бөлімінің қызметкері Айнабек Нысанов болса, Нұралы 1930 жылы қайтыс болып еді дейді де, ол оқиғаның басы-қасында өзінің болғанын айтады. Бұған қосымша Сайрам аудандық мемлекеттік қамсыздандыру инспекциясының аға инспекторы,

Нұралыға жақын туыс адамдардың бірі Науша Бисебаев та Айнабек берген деректі мақұлдады. Сондықтан әзірге ақын 1930 жылы қайтыс болған деген деректі пайдалана тұрамыз» деген дерек ұсынған [1.162]. «Ақынның әкесі Нысанбай баласын жасынан-ақ оқытып, молда етіп шығармақ болып, ауылдағы дін мектебіне береді. Хат танырлық қана білім алған Нұралы бір жағы кедейліктің кертінен, екінші жағы Қайнақ қожаның торсылдатып күнде сабауынан оқуды тастап кетеді. Сөйтіп, бар ынтасын ақындық өнер жолына жұмсайды» [1.162-164]. Бұл ғалым ағамыздың Нұралытанудағы алғаш дерек беруші ретіндегі еңбегін көрсеткенімен, ақын өмірбаянын жазуға толық бағыт бере алмайды. «Ел арасындағы жыршыларға ілеседі, сол кезде баспадан шыққан шығыс әдебиетінің үлгілерімен танысады. Онымен бертін кезде көп кездескен, дәмдес-тұздас болған кісілер Нұралы «ұзын бойлы, ат жақты, сақалы беліне түскен, жылдам зор дауысты, үлкен-кіші, бала-шаға, келін-кепшіктермен де әзілдесе беретін, бала мінезді, ақ көңіл кісі еді» деседі. Отырған, мәжілістес болған жерінде молдаларды шарифаттан жаңылдырып, сөйлетпей қоятын да әдеті болған. Сондықтан да жұрт оны «оқығаннан тоқығаны көп» деп аңыз еткен. Кейінірек оның атына «молда» деген сөзді қосып, Молда Нұралы деуге де себеп болған осы жағдай. [1.162-164].

Ақынның туылған жылына қатысты деректерді дұрыс дегенімізбен, қайтыс болған жылы туралы әрқилы пікірлер бар. Мәселен, «Қазығұрт» ғылыми-зерттеу орталығындағы кейінгі зерттеулер нәтижесін пайдалана отырып, біз ақынның 1928 жылы қайтыс болған деген дерекке тоқталғанды жөн санаймыз. Оған төмендегі дерек-мағлұматтарды ұсынамыз.

«Қазығұрт» ғылыми-зерттеу орталығындағы бір деректе «Нұралының қаламынан ақтық рет жазылып шыққан дастан, талантты шәкірті, облыстық халық ақыны Көпбай Әлімбетовтің «Күл Кұла» дастаны» деген дерек бар, Бұдан соң қалам ұстамай, 1928 жылы жетінші қаңтар күні дүниеден қайтты. Сүйегі өзі туып-өскен, өмір сүрген ауылында, Боралдай өзенінің жағасында, Қарабастау қасына, «Қыз ши» деген жерге көмілген» – деген деректі Әбді Амантайұлы берген [2.4]. Екінші бір қолжазба деректе тағы сол Әбді ақсақалдың Нұралының іздеп барған күн 1928 жылдың 7 қаңтар күні деген мәлімет берілген [2.5]. Әбді ақсақал сөзіне сенуге тура келеді. Өйткені, Әбді ақсақал атақты «Аппақ ишан» медресінде мүддәрис болған көкірек көзі ашық, халық мұрасына жаны ашыған азаматтарымыздың бірі болған. Жалайырдан шыққан атақты Италмас Тұнқатарұлының, Сіргелі Жылқыбай Байшопанұлының, Қаңлы Сүйіндік Тілегенұлының, молда Бекештің т.б. ірілі-ұсақты жиырма шақты ақынның мұраларын жинап кеткендігі осы Әбді ақсақалдың, оның жинаушылық дәстүрін жалғастырған белгілі халық мұрасын жинаушы Қысыраубек Амантайұлы қолжазбаларынан табылып отыр. «Сондықтан әзірге ақын 1930 жылы қайтыс болған деген деректі пайдалана тұрамыз» – деген Ә.Оспанұлы мәліметі де толық, кесімді пікір еместігін назарға аламыз.

Оның үстіне Шопақ деген шәкіртінің айтуынша «өмірінің соңында «Шора-и ислам» ұйымынан адамдар келіп, Нұралыға қисса жазуды тоқтатуға бұйырған, тиым салған» [1.7]. Бұл 1926-27 жылдары орын алған жағдай.

Тағы бір дерек. 1927 жылы, Нұралының қайтыс боларынан екі-үш ай бұрын, сүйекжекжаты Тұрдалы қыз ұзатып, той жасайды. Осыған Нұралы апаратын мал таппай, өзі шығарған сексенге жуық дастанын апарып, той көрімдігі деп қосады. Әр үйге біреуден таратып, ол тойда ешбір ақын өлең айтпай, тек Нұралының дастандарын оқумен ғана қанағаттанған. Тұрдалының көңілі толмай, Нұралының сәлемін әлік алмай да қойған екен. Тұрдалының тойы 1927 жылдың күзінде болған. Оның үстіне дерек бергендер «Нұралы қайтыс болған күні өлікті түнеткенде, жаназаға сойылатын мал да сойылмады деседі» – деген Қ.Амантаев дерегі көз-көргендер мен естігендер аузынан жазылып алуымен де құнды дейміз. Сонымен Нұралы ақын 1857 жылы туылып, 1928 жылы қайтыс болған деген дерекке тоқталғанымыз жөн деп білеміз.

Ақынның өмірбаяны туралы жарияланған деректер тақыл-тұқыл. Біз осы кемшіліктің орнын толтыру мақсатында қолжазба деректерден алынған мәліметтерді пайдалана отырып, ақынның өмірі мен шығармашылығына байланысты мағлұматтарды ұсынамыз.

Нұралының әкесі өте кедей, әр байға жалданып күн көрген қарапайым кісі болған. Еріндерін жегі жеген екен, сол үшін ол «Нысанбай жырық» деп аталып кеткен. Нысанбай ешқандай молданың алдын көрмеген, оқымаған адам екен. Оның аздап шайырлығы болған, хат танымағандықтан әрі анау айтқандай мықты болмағандықтан өлеңдерін жазып қалдырмаған сыңайлы. Кедейліктің зарпынан Нысанбай әйелді жүріңкіреп барып, кештеу үйленеді. Отыз бес жас шамасында Дулаттың Темір аталығынан Кенбай деген кедейдің қызына үйленген. Одан тұңғышы – Нұралы, он жылдан кейін Әбиден деген бала туылған. Бұл екеуінен кейінгі туғандары тұрмапты. 1870 жылы Нысанбайдың әйелі қайтыс болады. Бес жылдан кейін Бипа деген кісінің менсінбей қоя берген әйелі, екі қолы мен екі аяғының саусақтары жоқ, тұқылданған шолақ әйелге қосылады. Нысанбай Нұралыны он үш жасында, осы шешесі өлген дау-дудың үстінде, ескіше оқуға береді.

Нұралының бірінші ұстазы болған Өмірзақ деген молда балаларға өте қатал, зәрі күшті адам екен. Нысанбай Нұралыны Өмірзақ молдаға: – Баламның сүйегі менікі, еті Сіздікі, әйтеуір хат танытып берсеңіз болды, – деп тапсырады. Нұралының оқуға ықыласы болмапты. Зейін қоймаған, өте кеше болыпты. Басқа балалар әптиек жаттап, шулап жатса, Нұралы өзімен-өзі отыратын момын, босаң, аңғырт бала болған екен. Ескіше сабақты қанша оқыса да, миына қонбайды. Оның үстіне, Өмірзақ молда да өз атын өзі әрең жазатын, білімі шамалы, дүмшелеу болса керек. Соған қарамастан Нұралыны сабақ білмейсің деп, басқа балаларға арқалатып қойып, солқылдақ шыбықпен талай рет сабаған екен. Арқасы білеудей боп іскенше таяқ жеген соң Нұралы жылап-еңіреп үйіне келсе, «Сен молда болмадың» – деп, мына жақтан әкесі таяқтайды. Екіжақты қыспаққа ұшыраған Нұралы ертемен сабаққа кеттім деп, үйінен шығып кетіп, сабаққа бармай, Боралдай өзені бойындағы жарды жағалап, ойнап, шомылып, кеш бата үйіне қайтады екен. Нұралының бұл қылығын білген молда мен әкесі қосылып, баланы талға байлап та, суға тұншықтырып та, асау өгізбен сүйретіп те сабаған. Осындай қорлықпен Нұралы Өмірзақ молданың қолында бақандай төрт жыл оқиды. Алғашқы сауат ашқан кітаптары – «Әптиек», «Құран», «Шар кітап», «Сопы Аллаяр.»

1874 жылы Арыс өзенінің жағасындағы Ишанбазарда Сикым руының Аққойлысынан шыққан Әбдікерім деген молда жаңа мешіт соқтырып, медресе ашады. Дақпыртқа ерген әкесі енді Нұралыны сол Әбдікерім ахунның мешітіне апарып, үжірасында жатып оқитын етіп келіседі. Мұнда Әбдікерім, Әді деген молдалардың оқытқандары – «Мұқтасар», «Пікайдан» секілді кітаптар. Мұнымен де қанағат қылмаған Нұралы сол молдалардың көмегімен «Ақайт», «Мүшкілат» деген кітаптармен танысады. Шығыс халқының ертектеріне қызығып, Шығыстың классик ақындары: Фирдауси, Низами, Науаи, Физули, Сайхали, Қожа Хафиз, Әбу Ғали Ибн Сина, Қожа Ахмет Иасауидің «Хал ілімін» т.б. шығыс ғұламаларының еңбектерін, «Мың бір түн», «Тотынама» секілді, тағы басқа да әдеби фольклорлық еңбектерді оқып, ілім тереңіне бойлай түседі. Аталған шайырлардың көптеген шығармаларын жаттап та алады. Ахунның мешітін үш жылда бітіріп, еліне келеді. Қолжазбада ақынның тұрмысынан хабар берер мынадай бір дерек бар. «Осы 1877 жылының жазында Нұралы жоңышқа орып жүріп, кедейліктің салдарынан, тамағы нашар болғандықтан, өзегі талып, басы айналып құлайды. Осыдан Нұралы есі-түсін білмей үш ай жатып ауырады».

Әбдікерім ғұламаның медресесінен соң, Нұралы оқи алмай қалған. Әкесі аурушыл болып, ақынды алдынан шығармайды. Ол аз болғандай 1879 жылы әкесі дүниеден қайтып, үй тірлігінің бар ауыртпалығы енді Нұралының мойнына түседі.

Әкесінің өлімі, үй тұрмысының нашарлығы – Нұралының еңсесін көтертпейді, ұзақ уақыт ақын ел қатарлы бой да жаза алмайды. Үстіне кигендері шоқпыт-шоқпыт, қырық жамау құрақ ескі киімдер болса, қыстыгүні тозығы жеткен кебісті жалаң аяғының басына іліп алып жүре береді екен.

Нұралының құрдасы Байқұлақ деген кісі бір бозажорада Нұралымен өлең айтысып, былай депті:

Әкең жырық болғанда, шешен шолақ,

Жаздай істеп тапқаның бастан қопақ,
Есігіңнің алдында итің де жоқ,
Жылдығына болады тамақ сол-ақ.

... ..
Менімен айтыссаң да жетіспедің,
Өлең айтпа десем де келіспедің.
Сен жүрсің кедейшілік тақырында,
Ішегің бір ағарып көже ішпедің.
Ауқаттан жарымайтын жының болса,
Алты ай жаз терің төгіп неге істедің?

Жүн шекпен, тері шалбар құрысқанмен,
Бұл сөзімнің таппассың теріс жерін.
Жазатайым сүрініп, құлай қалсаң,
Алдыңды орап, ұшады кебістерің [2.3].

Байқұлақтың бұл сөздерінен Нұралының әке-шешесінің сын суретін әзіл ретінде айтқанын түсінсек, Нұралының нашар тұрмысын айтамын деп, сол уақыттағы жалпы қазақ қауымының, әсіресе, Нұралы секілді ақындардың әлеуметтік жағдайынан да, ақын өмірінің алғашқы кезеңінен де хабардар боламыз.

Ахунның медресесінен соң-ақ «молда Нұралы» атағына ие болғанымен, Нұралының болыс-билермен, байлармен, қожа-молдалармен жаранасы келіспейді. Елден қақпайланған Нұралы ия көрерге сәулет жоқ, ия істеуге дәудет жоқ болған соң, ауру сырқаттарды емдейтін тәуіп, пал ашатын сәуегей болумен айналысып, бұл «кәсіппен» біраз жылдар әуреленеді.

Жігіттіктің соңы әуейілене түскенімен кедейлік тұрмысы шідерлеп, адымын алға бастырмайды, кежегесінен кейін тартады да тұрады. Қалыңмал беруге қуат жоқ, қыз ала алмай, қатты қиналады. Ел арасындағы жиын-тойда қызбен айтысып, ауылдағы бәдік сияқты ауру «иесін» көшіретін жыр-кештеріне де қатысып жүреді.

1889 жылы Сіргелі (оның ішінде Бөгежілі) елінде бір той болады. Осыған Нұралы жақын әкпесін алған жездесі Бимырза дегенге ілесіп барады. Басқа қыздың бәріне жігіттер тұс-тұсынан өлең-айтып жатса, Бекей деген кісінің (Сикым, оның ішінде Құлбәйімбет) екі қызына ешкім өлең айтпапты. Екеуінің астын биіктен қойып, төрдің алдына отырғызған. Атақты кісінің қыздары болған соң, жігіттер өлең айтуға бата алмапты, екі қыз да ақын, кімді де болса, өлеңмен беттетірмейді екен. Осы екі қыздың тұсына Бимырза мен Нұралы да өлең айтады. Үйдің ішінде отырған екі қыз кереге сыртынан өлең бастаған екі жігітті кекетеді:

Ары қарап отырсаң, сыртың құрсын,
Бері қарап отырсаң, мұртың құрсын.
Өлі ет жеп, жұтаған қара малдай,
Кеурек қурай секілді бұтың құрсын, – депті.

Қыздардың мақсаты салған жерден-ақ жігіттердің жүрегіннің отын алу болса, оған жігіттер ыға қоймайды. Нұралы ұзын бойлы, қара мұртты, әдеміше жігіт екен, оның кейпін мазақтаған соң, бұлар да қарап тұрмай:

Шыт дамбалың болмаса, ыштан құрсын,
Шағыстырған арада дұшпан құрсын.
Мұрның имек, шүңірек көз, шекең кушық,
Пұшық қауын секілді нұсқаң құрсын, – деп, қыздардың бет-әлпетін мұқатып, жауап береді. Бұл айтыс қызу керіспен таң атқанша созылады. Нұралылардың сөздері басым болып, ақырында жеңіп шығады.

Дәм (Елшібек келіні) әйелі Бөкеймен (Байыс елінің қызы) кезінде Нұралымен өлең айтысып жүрген.

Нұралы:

Бөгежілі арық бар,
Ол арықта өткел бар.
Аяқ жағы шетінде,
Жалғыз ағаш өткел бар.
Қолымнан жетектеп кеп, өткеріп ал.

Бөкей:

...Үш жылдығын жинап келдім дейсің,
О жануар қалмасын аяғы ұйып...

Нұралы:

Бөкей-ау тігіп бергін шалбарымды,
Бір басымда бар еді үш тілегім.
Тілегімді бермесең өле-өлгенше,
Қоймаймын әлгі айтқан жанжалымды, – секілді ұсақ айтыстары да көп болғаны сезіледі.

Нұралы әкесі қайтыс болмай тұрып та, 1879 жылы әкесі дүниеден қайтқан соң да, біраз уақыт осындай бәдік айтыстарына әуейі болады, бозбалашылыққа салынады. Ішсе тамаққа, кисе киімге жарымаған Нұралы ел аралап тәуіп, балгер боп жүріп те, қыз-келіншектерден алған орамал-шаршы, жол-жобаларынан да біршама уақыт нәр алады.

Боз бие сойылып, тоған байлағанда айтқан:

Оразымбеттің жасауынан сақта,
Андабайдың асауынан сақта.
Байқаның ұрлығынан сақта,
Нөкістің қулығынан сақта.
Елшібек Таманың жалқауынан сақта,

Қошқардың аңқауынан сақта, – секілді ағайындарына қаратып айтқан баталары да аз болмаған. Ақынның мұндай бірқақпайлары, сөз қағыстырулары толық жиналмай қалған.

Нұралы қандай нашар халде жүрсе де, екіталай ауыр тұрмыс жағдайда қайда барса да, мұсылманша кітаптарды оқып, өз бетінше ізденуін дамыта берген. Ахунның мешітінен келгенде, оның бір қап кітабы бар екен. 1900 жылы Омарбек баласы Панса деген кісі Нұралыға екі қоржынбас тола кітап әкеп береді. Оның үстіне кітабына кітап қосып, жинап, көбейте берген. Бұдан: Нұралының бала кезінде де, ересек кезінде де кітап жинауға әуестігін аңғарамыз, кейіннен дағдыға айналдырған секілді. Ол кітаптарын сарылып оқыған ақын екендігіне көз жеткізуге болады. «Көзінде көзілдірік, етбетінен жатып алып, қисса жазуға әбден төселген екен» деген қолжазба деректеріндегі мәліметтер ақынның жазу стилінен де хабар береді. Қолжазбада

жазылғанындай: Боралдай бойындағы Шоқай 3 арыққа бөлінеді.

1) Жәдік – Нөкіс; 2) Қошқар – Байқа, 3) Елшібек – Тама, Оразымбет – Андабай. Бұларды – Жиен Шоқай дейді.

Нұралы ақын – дүниеге келіп, кетіп жатқан көптің бірі болғанымен, соңғы іздестірулер мен зерттеулер Нұралының Оңтүстік өңіріндегі өз әдеби мектебін қалыптастырған атақты ақын екендігін дәлелдеп берді. Ол – қазақ әдебиеті тарихына мәңгі өшпес мұра қалдырған белгілі адам. Тарих Нұралының еңбектерін әлдеқалай кездейсоқ тудыра салған жоқ. Оның әдебиеттік талантының эволюциялық өсу заңдылығы, эпикалық-ақындық шыңға сатылап шығу жолдары, соқтықпалы кезеңдері бар. Соларының бірі және негізгісі өз уақытындағы ақындардың сөздерін есітуі, оларға еліктеуі, олардан әсер алуы, үлгі-өнеге көруі болатын. Ақынның да тәлім алған, үйренген әдеби мектебі болған.

Бүкіл қолжазба мұралары мен жазылған пікірлерді салыстыра келгенде анықталғаны: ақынның алғаш кезде сүйіп тыңдаған ақыны – Жалайыр руынан шыққан Мұғалтай деген

ақын болған. Мұғалтай атақты Балта ақынға еріп, барлық дастандарын жаттап алған шәкірті. Нұралының Мұғалтай ақыннан есіткендері: «Көрұғлы Сұлтан», «Рүстем Дастан», «Мың бір түн» (мұның кейбір оқиғалары, эпизодтары) «Сейіт Баттал қазы», «Қорқыт» сияқты дастандар. Мұғалтай Балта ақынның осы мұраларын әрі таратушы, насихаттаушы. Осы Мұғалтайдың туысқаны, шәкірті, ақындықты өте жас кезінде, тым ертерек кезінде бастаған Италмас ақын мен Нұралының танысуы бала кезінде-ақ басталады. Нұралы халыққа он екі жасынан-ақ ақындық лақабы жайылған Италмасын өз аузынан «Шора батыр», «Шеризат-Күлшат», «Шылым», «Мекер айым» және басқа да дастандарын есітіпті. Осылардың қабатында ақындықты ерте бастаған Сіргелі Байшопанұлы Жылқыбай ақын-молдаға ұшырасады. Жылқыбай – ақындарға ұстаз болған, шәкірт баулыған, өзі жазып шығарған термелерін, дастандарын шәкірттеріне жаттатып жүреді екен. Жылқыбайдың мұндай жақсы қасиеттерінен әсер алып үйренген Нұралы оның өз қолжазбаларынан «Орақ-Тағай», «Заман хан», «Арша хан», «Жәнібек-Мақпал», «Асқарбай-Сарыбек», «Ораз молда», «Салиқа қатын» сияқты дастандарын оқып, үлгі алған.

Нұралы Оңтүстіктің әйгілі Майкөт, Майлықожа, Құлыншақ, Молда Мұса, Мықан, Шәді сияқты ақындарын әр мезгілде кездестірген. Осы ақындарға еліктеп, өлең, дастан жаттауға, жыршы болуға әуестенеді. Бұл әдетпен шұғылданған ол алғашында мардымды еш нәрсе шығара алмайды. Елді өзіне тартарлық әсерлі, нәрлі поэзиямен ауыздана алмайды. Сондықтан өзінің өте жас кезінде жазып шығарған «Құйыршық», «Қара құл», «Ханым сыры», «Назыгүл», «Ұры мен Аяр» секілді дастандарын жаттап алады, айтып жүреді.

Нұралы 1890 жылы Сиқым руының Құлбәйімбет деген елінен Текебай дегеннің от жетідегі Зылиха деген қызын алып қашады. Бұған қалыңмал табу үшін мұсылмандардың қасиетті мерекесі – Ораза айында 1891 жылы Ташкент, Піскент, Тойтөбе, Әлімкент, Шыназ, Шыршық өзенінің бойындағы елдерді аралап, жарамазан айтып, табыс тауып, бір айда еліне қайтады. Осы сапарында Өзбекстан мен Қазақстанның шекарасы іспетті Қышкөпір деген жерде (қазіргі Сарыағаш ауданындағы Абайбазар елді мекенінің төңірегінде) Нұралы Майлықожаға кездеседі. Майлықожа Нұралының жарамазан өлеңін тындап алып: «Өлеңің шарифат сөздерінен алынған мәнді сөздер екен. Бірақ өлеңіңнің жастығы байқалмайды. Сонда да ақындығың ұшқындап тұр екен» деп, жоғары бағалайды. Көреген Майлықожа Нұралыны жібермей, сол күні қонақ қылып күтеді. Нұралының өз аузынан «Құйыршық», «Назыгүл», «Ханым сыры» дастандарын есіткен Майлықожа Нұралыға ақындық жөнінен көптеген өсиеттер айтады. «Бойындағы ақындық өнерді желге ұшырып сарп етпе, өлеңді кітап сөздерінен алып шығар, бисмилласыз бастама. Бисмилла – өлеңнің жастығы болады», – деген кеңесін береді. Өлең шығарудың, дастан жазудың жөн-жосығын түсіндіріп, үлгі көрсетеді. Майлықожаның өзі шығарып, халық арасында айтып жүрген «Зарқұм», «Саудагер Марқұм», «Пайғамбардыңғарғакіргені», «Әбілда бала» секілді дастандарын береді. Қазақтың халық поэзиясын дамытушы екі алып Қышкөпір аузында тұңғыш кездесіп, бір тәулік сөйлесіп, пікірлесіп, тәжірибе алмасқан. Жаяу-жалпы келе жатқан Нұралыға Майлықожа бір ат мінгізіп, көптеген кітаптар сыйлап, батасын беріп шығарып салады. Кейін Нұралы Зылиханың қалыңмалы үшін осы атты Текебайға мінгізген екен. Бұдан Нұралыны ақындық өнерге баулыған, тәлім-тәрбие берген, Нұралы талантының ашылуына сеп болған әрі алғашқы ұстаздарының бірі Майлықожа болғандығын аңғарамыз.

Майлықожаның алдынан шыққан соң Нұралы Келес өзені бойындағы Жанкел ақынның сағанасына түнейді. Мұндай әдет ол кезде қатты өрістеген, дағдылы қалып болатын. Кейбір ақындар өздерін халыққа ықпалды етіп көрсету үшін басқа ақындардан күшті, озық, ерекше қасиетті деп таныту үшін де, өз даңқын зорайтып, лебізін уытты етуге тырысып, өздері туралы жұртты таңдандыратын ғажап әңгімелер, аңыздар таратып та отырған. Немесе, қасында жүрген адамдардың айтуымен де кең түрде таралған болса керек. Ел ішіндегі Майлықожа, Италмастар туралы аңыз әңгімелердің көпке дейін

ұмытылмай келуі осыны көрсетеді. Бұл әдет Нұралыны да айналып өте алмаған. Жанкелдің сағанасына түнеген түні Нұралыға аян түсіпті. Жанкел келіп: «Қарабастаудың қарсысындағы Ақжардың үңгірінде бір кітап, бір дәуіт, бір қалам бар. Соларды ал!» депті-міс. Орнынан ұшып тұра келген Нұралы үйіне жетуге асығады. Боралдай өзені бойындағы Қарабастау бұлағын қоныс еткен үйіне келіпті. Ертеңіне ерте тұрып жарға барса, айтылған жерден бір қалам, бір дәуіт екеуін тауып алады. Бірақ кітапты таба алмапты. Міне осыдан бастап Нұралының қаламына жел бітіпті деген әңгіме бар. Бұл – аңыз ба, ақиқат па, әлі күнге сыры ашылмаған жұмбақ.

Нұралы ақынның Шәді ақынмен кездесуі, байланысы ақын шығармашылығының күрт өзгеруіне себеп болған. Әсіресе, Шығыс әдебиеті мен мәдениетін игеруде терең арна салғанын айтып кету керек деп санаймыз. Шәді Нұралыдан жасы кіші болғанымен шығыс тілдерін білуі, игеруі жағынан оған тетелес ақын көп болмаған. Шығыс тіліндегі кітаптарды қазақ тіліне көп аударған, Оңтүстік аймақтық мектебіндегі шығыстық-шайырлық дәстүрінің білгірі, оның Нұралыға да шығармашылық әсері көп болған. Бірде Нұралылар Шәдінің үйіне түсіп, қонақ болыпты. Шәдінің қыздары дастарқан жайып, шай беріп отырып, өлең айтыпты. Бұл – әрі сол кездегі қонаққа көрсетілген құрмет, ілтипат нышаны. Оның үстіне кез келгенге өлеңмен сыйлық жасау бола бермеген. Қыздарға жауап, қонақ кәде ретінде Нұралы да біраз өлең айтыпты. Отырыс қыза келе, Шәдінің қыздары Нұралыға өлеңмен жұмбақ айтыпты.

Бір таулардан кей таулар биік тұрған,
Мазмұны төбесінде күйіп тұрған.
Құданың құдіретіне тамаша еттім,
Бірдеме етегінде сиіп тұрған.

Нұралы жұмбақтың шешуін табан астында тауып:

Ә, шіркін! Пәлі, рақмет сөзіңізге,
Әттең жігіт болмадым кезіңізде.
Самауырдың шүмегін жұмбақ қылдың,

Шүмек керек болғандай өзіңізге, – деп, жауап қайырады [2.7]. Бағанадан қыздары мен Нұралының аяқ алысын бақылап отырған Шәді сөзге араласып: – Тілің өткір екен, бірақ өлеңнің жастығы жоқ – деп, баяғы Майлының сөзін бұл да қайталап айтыпты. «Жастығы жоқ» дегені – өлең құрылысында арабша аят, Пайғамбар Хадисінен сөз қоспайсың, шарифат кітаптарының тілімен сөйлемейсің дегені екен. Міне, осыдан бастап, Нұралы мен Шәдінің қарым-қатынасы, сыйластығы өмірден қайтқанша үзілмеген.

Нұралының ақындық шабытының, жазып шығару мәнерінің пердесі шығыс әдебиетінің қайнар үлгілерімен кеңінен танысқан соң тіпті үдей түседі. Ешбір жыршы, ақыннан күрделі хәм оқиғалы, қызық та тартымды дастанға тұщымай жүрген Нұралы енді өзі жазып шығаруға бет ұстайды. Ел аралап, салт құруға бейімделеді. Осыдан бастап, жаттаумен шектелмей, өзі жазып шығарып, ол дастандарын, термелерін талапкерге, жас ақындарға немесе ақындыққа бейім жастарға беріп, үйретуді бастайды.

Осындай мектептен өткен ақынның кейіннен 84 дастан шығарып, 30 шақты азаматты ақындыққа баулуы Нұралы ақынның өре биіктігін аңғартады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ә.Оспанұлы. Қаратау атырабының ақындары. Монография. Алматы: «Ғылым», 1996, 162, 164 беттер;
2. «Қазығұрт» ғылыми-зерттеу орталығының қолжазбалар қоры. 1 дәптер, 4 бет;
3. «Қазығұрт» ғылыми-зерттеу орталығының қолжазбалар қоры. 2 дәптер, 3 бет;
4. «Қазығұрт» ғылыми-зерттеу орталығының қолжазбалар қоры. 3 дәптер, 7 бет;
5. С.Өмірзақов. Нұралы ақын. (Оқу құралы), - Шымкент: «Әлия» баспасы. 2019.

Аннотация: В статье впервые проведен научный анализ жизни и творческой деятельности известного поэта Нуралы Нысанбайулы, сформировавшего литературную школу в Южном

Казахстане. Исходя из данных написанных до 1930 годов хранящихся в рукописном фонде научно-исследовательского центра «Қазығұрт», мы доказали спорные вопросы касательно года рождения и смерти поэта. Впервые читателям были представлены найденные 32 религиозных произведения и 47 дастан. Из рукописей известно, что формированием поэтической школы Нуралы Нысанбайулы руководили такие поэты, как Майлыкожа, Майкот, Мыкан, Шади. Нуралы учился у поэтов Мугалтая и Италмаса, которые были образцом для него и способствовали стать настоящим поэтом.

В статье доказано, что уникальность и превосходство Нуралы акына над другими акынами выражена в жанре дастан.

Abstract: The of dastans.article provides the first scientific analysis of the life and creative activity of the famous poet nurala Nysanbayuly, who formed a literary school in southern Kazakhstan. Based on the data written before the 1930s stored in the manuscript Fund of the research center "Kazygurt", we have proved controversial issues regarding the year of birth and death of the poet. For the first time, readers were presented with 32 religious works and 47 dastans found after the poet. From manuscripts it is known that the formation of the poetry school of Nuraly Nysanbayuly was led by such poets as Maylykozha, Maykot, Mykan, Shadi. Nuraly studied with the poets Mugaltai and Italmas, who were a model for him and contributed to becoming a real poet. The article proved that the uniqueness and superiority of Nurala akyna over other akyns is expressed in the genre